

msvitu.com/archive/2017/june/article-3.php?print=1

Відомості про автора

Рябовол Тетяна Анатоліївна, старший науковий співробітник лабораторії психології дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м.Київ, Україна

Riabovol, Tatiana A., Senior researcher, lab. of psychology of maladjusted adolescents, G.Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: rta2008@ukr.net

УДК 159.923.2

Соловійова Т.М.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ОСОБИСТОСТІ В КОНЦЕПЦІЇ ЕРНЕСТА ГАРТМАННА

Соловійова Т.М. Особливості вияву психологічних меж особистості в концепції Ернеста Гартманна. Статтю присвячено проблемі психологічних меж особистості в аспекті їхнього вияву. З'ясовано, що поняття «межа», «межі» (англ. *boundary*) використовують у значенні «поділу», «розрізнення» в психологічних дослідженнях, щоб описати відмінності між людьми. Визначено, що в концепції Е. Гартманна змістом «розрізнення» є особливості вияву – типи меж, мірою «розрізнення» – «положення» у континуумі від дуже товстих (ціільних) до дуже тонких меж. Спираючись на припущення Е. Гартманна та його колег щодо зв'язку між характером меж і нейробіологічними процесами, напрямом подальших досліджень пропонуємо вивчення зв'язку вияву психологічних меж з біологічними передумовами в контексті вікових періодів розвитку суб'єкта.

Ключові слова: концепція психологічних меж Ернеста Гартманна, психологічні межі особистості, тонкі межі, щільні межі, внутрішні та зовнішні межі, типи психологічних меж, психологія особистості, межі в психоаналізі.

Соловьева Т.Н. Особенности проявления психологических границ личности в концепции Эрнеста Хартманна. Статья посвящена проблеме психологических границ личности в аспекте их проявления. Обнаружено, что понятия «граница», «границы» (англ. *boundary*) в значении «разделение», «различение» используются в психологических исследованиях для описания отличий между людьми. Определено, что в концепции Э. Хартманна содержанием «различения» являются особенности проявления – типы границ, мерой «различения» является «положение» на континууме от очень толстых

(плотных) до очень тонких границ. Опираясь на предположение Э. Хартманна и его коллег касательно наличия связи между характером границ и нейробиологическими процессами, в качестве направления дальнейших исследований предложено изучение связи проявления психологических границ с биологическими предпосылками в контексте возрастных периодов развития субъекта.

Ключевые слова: концепция психологических границ Эрнеста Хартманна, психологические границы личности, тонкие границы, плотные границы, внутренние и внешние границы, типы психологических границ, психология личности, границы в психоанализе.

Постановка проблеми. Самореалізація сучасної особистості відбувається в умовах глобалізації різноманітних сфер матеріального та духовного життя суспільств – представників західної цивілізації. Такий характер світу передбачає залучення до інформаційної реальності, віртуального простору, що актуалізує необхідність нового мисленнєвого упорядкування та визначеності. В епоху плинності, багатовекторності, дискретності й сам суб'єкт постає «колажем» (О. М. Кочубейник), втрачаючи цінність власної сутності. У зв'язку з цим звернення до категорій «межа», «межі» як маркера розрізнення явищ, з одного боку, та вияву «обсягу» особистості, з іншого боку, набуває сьогодні актуальності.

Аналіз досліджень і публікацій. В психології проблема межі, границі безпосередньо або неявно виявляється в дослідженнях представників різних напрямків: психоаналітичного (Д.Анзйю, Г.Аммон, Е.Джекобсон, О.Кернберг, М.Кляйн, В.Тауск, Е. Гартманн, П.Федерн, А.Фрейд, З.Фрейд та інші), гештальт-терапії (Ф. Перлз) та теорії поля (К.Левін), суб'єктного підходу (К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, А.В. Брушлинський, Л.С. Виготський, О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко та інші), у зв'язку із вивченням психологічного простору (С.К. Нартова-Бочавер, Т.М. Титаренко, К.О. Шамшикова, О.О. Шамшикова та інші), розвитком ідеї психології тілесності (Г.О. Аріна, Т.С. Леві, О.Т. Соколова, О.Ш. Тхостов та Д.О. Бескова, О.С. Язвінська та інші), з погляду конструювання автентичності особистості (О.М. Кочубейник), особистісної свободи (В.А. Чернобровкіна), співвіднесення прагнення до стану особистого щастя із встановленням контактів з оточуючим світом (О.В. Григор'єва, А.В. Драпака).

Слідом за А.С. Шаровим П.А. Карелін розглядає гносеологічний (функція інтелектуального розрізнення/об'єднання абстрактних сутностей), онтологічний (суб'єкт-об'єктний поділ реальності, межі Я) та діалектичний (зовнішній вияв внутрішніх, онтологічних меж у формі взаємодії з оточенням) елементи феномена межі [1].

Метою нашої статті є розкриття проблеми психологічних меж в аспекті

особливостей їхнього вияву на прикладі концепції меж Ернеста Гартманна у психіці.

Виклад основного матеріалу. Словник американської спадщини (The American Heritage Dictionary) пояснює «boundary» як те, що показує кордон, край («border»), указує на обмеження («limit») [10]. Відповідно до Оксфордського словника англійської мови (Oxford Dictionary of English) слово «boundary» означає розподільну лінію, а також лінію, що відмічає межі («limits») площі; форма множини – «boundaries» – межа («limit») чогось абстрактного, головним чином якщо йдеться про предмет чи сферу діяльності [9]. Поняття «limit» розуміють як місце або рівень, поза яким щось не може або не повинно відбуватись, обмеження величини або обсягу чого-небудь дозволеного або можливого [там само].

Отже, limit і boundary близькі за значенням, водночас limit пов'язують з «обмеженням» (самої речі), boundary – з «поділом» (між чим і чим), «розрізненням» (чого і чого).

У зарубіжній психологічній, зокрема психоаналітичній, літературі говорять про межі еґо (ego boundaries): між психічними інстанціями (еґо та ід, еґо та супереґо) і між еґо та зовнішнім світом (Пауль Федерн і ін.); межі самості (self boundaries): між переживанням самості та об'єкта (Едіт Якобсон і ін.), аналітичні межі (analytic boundaries) між пацієнтом та терапевтом (Глен Габбард та Єва Лестер і ін.) [3].

Американський дослідник Ернест Гартманн (1934–2013) запропонував концепцію психологічних меж (boundaries in the mind) як оригінальний спосіб поглянути на організацію психічної діяльності (Hartmann, 1991). Щоб пояснити відмінності в ментальній сфері, розумінні себе, інших та речей у світі в контексті сильних або слабких зв'язків між сутностями (які мисляться, сприймаються), він використовує поняття товстих (цільних) і тонких меж відповідно.

У 1980-х роках Е. Гартманн та його колеги досліджували тих, хто страждає від нічних кошмарів. Результати роботи показали, що особи цієї групи мають деякі спільні особливості, які не характерні для суб'єктів контрольних груп (учасники яких повідомляли про відсутність страшних снів). Серед таких ознак: сфера зайнятості (всі мали професії, пов'язані з мистецтвом, учителюванням або терапією); надзвичайна сензитивність (зокрема до яскравого світла або гучних звуків, а також у значенні емоційної вразливості, надмірного співпереживання); недостатність психологічних захистів, як-от: витіснення, ізоляції думок від почуттів, інтелектуалізації; гнучкість, або плинність ідентичності: вони легко уявляли себе представником іншої статі, а також у деяких власних снах вони були такою особою. Також учасники досліджуваної групи звітували про стани, які можна охарактеризувати як напівсон, коли протягом періоду тривалістю півгодини та більше відсутнє чітке усвідомлення пробудження.

Зазначене вище дозволило Е. Гартманну узагальнити, що особи з випадками

нічних кошмарів мають у цілому «дуже тонкі психологічні межі», які свідчать про певний спосіб психічного функціонування. На це вказало й інше дослідження вченого та його колег – з використанням робіт Блатт і Рицлера, Фішера та Клівленд: значення показників «тонкі межі» або «дефіцит меж» були вищими, ніж в інших групах [5, с. 16-17].

Е. Гартманн припустив, що характер улаштування меж пов'язаний з багатьма аспектами життя – фізичним та душевним здоров'ям, вибором кар'єри, міжособистісними відносинами, інтимними взаєминами тощо, тому вивчення цього питання доповнить шлях розуміння людської психіки.

Ідея психологічних меж як нового параметра особистості має витоки у працях Вільяма Джеймса (1907) про темпераменти, Зігмунда Фрейда (1920, 1923, 1925) про захисні бар'єри від стимулів, Карла Юнга (1921) про психологічні типи, Курта Левіна (1935, 1936) про динамічні системи, Пауля Федерна (1952) про відокремлення его від ід, суперего та зовнішнього світу, Дідьє Анзью (1987) про концепцію Я-шкіри та ін. [5, с. 49–57; 4, с. 206–208]. Е. Гартманн розглядає проблему ширше: поняття тонких або товстих меж охоплює низку особистісних рис, не обов'язково пов'язаних між собою на перший погляд, але які дозволяють виявити спільне або відмінне у представників певних груп, що відкриє перспективи подальших досліджень та практичного використання [5, с. 20].

Міра щільності-тонкості меж відповідає «положенню» в спектрі від дуже товстих до дуже тонких меж, зміст виявів визначає такі тип меж [5, с. 21–48; 4]:

▮перцептивні межі існують на рівні простого входу сенсорних сигналів: якщо останні повністю відокремлені один від одного, йдеться про особу з щільними межами (подивившись на картину, така особа сказала б: «Я бачу коричневий будинок на зеленій луці»), зв'язані – у когось із тонкими межами (в такому разі людина буквально «відчуває на смак» дуже яскраве світло чогось, намальованого на полотні). Також тип меж виявляє схильність або зосереджувати увагу на чомусь одному, виокремлювати із зовнішнього середовища об'єкти, вивчати їх послідовно, або ж охоплювати одразу декілька речей водночас, мати «розпливчастий» фокус відчуття. Характеристика щільних та тонких меж навколо сутностей, що сприймаються, може бути виражена відповідно як «Це білий двоповерховий будинок» і «Це білий будинок, який напрочуд цікаво виглядає. Я не здивуюсь, якщо він знаходиться у південному Вермонті. Він нагадує мені будинок, який... », тобто до перцептивних процесів приєднуються почуття, спогади, легко виникають асоціації;

▮межі, пов'язані з думками та почуттями. Так само як відчуття, думки бувають розділеними (при цьому повністю завершується одна думка, починається наступна) або з'єднаними (міркування розширене, постійно виникають нові елементи, немає завершеності). Людям із товстими межами легко ідентифікувати свої почуття, керувати ними, з тонкими – складніше їх розпізнати та висловити.

Характеристики меж виявляються також у самостійності емоції та думки щодо одної;

▮ межі, пов'язані зі свідомим станом, свідомістю. Товсті межі передбачають надання переваги залученню в реальність. На противагу їм тонкі межі сприяють виникненню яскравих спогадів, ефектів дежаву, зануренню в мрії, фантазії;

▮ межі щодо станів сну, сновидінь, прокидання (неспанья). Подібно до попереднього типу особи з товстими межами одразу пробуджуються, чітко відрізняють сні від дійсності, тоді як представники психічної організації з тонкими межами повільно переходять у стан неспанья, тривалий час залишаючись під впливом емоцій сновидіння, особливо нічних страхів;

▮ межі, пов'язані з грою. Активне занурення у гру, перевтілення, надання переваги «вільній грі» є відображенням тонких меж, а вибір структурованих, чітко організованих ігрових форм – щільних меж;

▮ межі пам'яті. Більшість людей мають своєрідну лінію роз'єднання ранніх років життя, про які майже нічого не згадати, від наступних років, коли наявні спогади. У цьому контексті товсті межі відповідають пізнішій у часі та міцнішій лінії поділу, ніж у випадку тонких меж. Організація пам'яті також різна: товсті межі означають, що спогади зберігаються ніби в окремих «відсіках» та стають доступними, аби бути використаними під час розв'язання поточної специфічної проблеми, тонкі межі передбачають деякою мірою постійне співіснування спогадів минулого з теперішнім. Щодо майбутнього, то воно може бути ретельно спланованим на кожен з декількох наступних років (товсті межі) або залишатися майже невизначеним (тонкі межі);

▮ тілесні межі відділяють те, що «всередині», від того, що «ззовні», (найперше завдяки шкірі): речі безсумнівно або поза мною, або в мені – це приклад товстих меж. Закоханість, фізична близькість часом викликають відчуття злиття з іншою особою; у стані дистресу або хвороби може виникати переживання зміни форми та розмірів окремих частин тіла – вияв тонких меж. Звичне положення тіла та необхідний вільний простір навколо нього репрезентує відповідно твердість, непроникність, захищеність та фіксовану відстань у декілька футів на одному кінці спектра меж або м'якість, гнучкість, нестійкість та дистанцію, що легко змінюється, – на іншому;

▮ межі в міжособистісній взаємодії стосуються явищ близькості та дистанції. Здорові відносини передбачають, що двоє осіб із стійким адекватним відчуттям себе можуть підтримувати контакт, бути задоволеними спілкуванням одне з одним, ставати близькими без втрати власної ідентичності. Разом з тим мистецтво надає зразки ідеалів в образах представників саме дуже тонких або дуже товстих меж. Як приклад, повністю відмовитися від власної індивідуальності та «розчинитися» в іншому або Абсолюті пропонують в літературі історії кохання та містерії. Протилежна ситуація – герой вірша Р. Кіплінга «Якщо»: «Якщо ані

вороги, ані близькі друзі не зможуть завдати тобі болю, якщо люди матимуть для тебе значення, але жоден – занадто великого... Ти володітимеш усім»;

Межі між свідомим і несвідомим і між ід, его, суперего. Відповідно до психодинамічної теорії в несвідомому завдяки витісненню та іншим захисним механізмам залишається значний обсяг матеріалу (зокрема сексуальні, агресивні імпульси, інфантильні бажання). Особи з тонкими межами допускають його у свої думки, фантазії, уяву, тоді як ті, хто має товсті межі, повністю зберігають подібні потяги поза свідомістю. До того ж товсті межі означають наявність міцних інтроєктів та надійну ідентифікацію з одним із батьків (тієї самої статі), жорстке – часом негнучке – суперего;

Межі як захисні механізми психіки. Ізоляція, інтелектуалізація, відмова (від реальності) та інші захисні механізми психіки зводять своєрідні «стіни», щоб убезпечити від загроз із внутрішніх та зовнішніх джерел, а тому, на думку Е. Гартманна, можуть розглядатися як психологічні межі. Частота використання та міра переважання одного з типів захисту свідчить про характер меж;

Межі ідентичності. Ідентичність – внутрішнє, не повною мірою усвідомлене відчуття себе, що охоплює сексуальну (зокрема гендерну) та вікову ідентичність. Люди відрізняються тим, якою мірою вважають себе цілком із чоловічими рисами або цілком із жіночими, або мають суміш таких ознак. Щодо вікового аспекту, то він характеризує стан меж тим, наскільки «стійка» лінія, яка розділяє дитинство і дорослий стан, та надана перевага ролі дорослого. Ідентичність може бути більш або менш сталою: фіксована, стійка в часі та обставинах репрезентує товсті межі, гнучка, здатна змінюватись залежно від ситуації, виявляє тонкі межі;

Групові межі засвідчують належність особи до соціальних спільнот, врахування правил поведінки в них; характер таких меж залежить від значення, яке надається членству в певній групі. Для тих, хто має тонкі межі, приналежність до спільноти має більшу мірою випадковий характер, меншу важливість щодо ідентифікації («Я – громадянин світу»), погляди та поведінка обумовлені конкретною ситуацією;

Межі в організації способу життя. Необхідність, щоб кожна річ мала своє місце, пунктуальність, дотримання порядку та ін. є виявом переважуючого типу психологічних меж певної особи;

Межі як переваги в навколишньому середовищі. Вибір щільного одягу, масивних конструкцій, що оточують, товстих стін і дверей, з одного боку, та чіткість, визначеність в ситуаціях – з іншого, свідчать про товсті межі;

Межі поглядів і суджень. «Чорно-біле» ставлення до подій, явищ дійсності, схильність бачити чітку різницю між категоріями, поняттями (правда, краса, добро і ін.) відповідає щільним межам, тенденція розглядати все «у відтінках сірого», відповідно до обставин репрезентує позицію тонких меж;

Межі у вчинках і рішеннях. Ці категорії розглядаються як результат роботи

системи: після отримання та переробки інформації із врахуванням вищезгаданих особливостей психічної організації людина або здійснює акт дії, або ні. Якщо вона має товсті межі, зробити вибір і перейти до наступної справи порівняно легко, у разі тонких меж це ускладнено оцінкою питання з багатьох сторін та відсутністю беззаперечно визначених поглядів на речі.

Хоча Е.Гартманн не наводить прямої класифікації внутрішніх і зовнішніх психологічних меж, можна припустити, що стиль організації способу життя, межі як переваги в навколишньому середовищі, позиція в поглядах і судженнях, вчинках і рішеннях репрезентують зовнішні межі, оскільки ці аспекти «є проєкцією на світ внутрішніх меж» [5, с. 44].

Окремим випадком вияву зовнішніх меж і ще однією стороною розгляду предмета дослідження є принцип творення миру (між націями) (Hartmann, 2003). Розглядають два різні, майже протилежні види миру: «мир товстою межею» та «мир тонкою межею» [6]. Перший з названих відповідає парадигмі та символу стіни, яку сторони в прямому розумінні будують, щоб розділити свої території, або скріплюють документами гранично точні роз'яснення щодо прав, інтересів, земельних меж. Відмінний від такого другий вид миру в крайньому випадку не передбачає стін, у ньому не надають великого значення існуванню розподільної лінії, особливу увагу на юридичні документи не звертають. Сутність «миру тонкою межею» в тому, що схожість переважає над різницею.

На думку Е.Гартманна, такі способи організації співіснування спільнот є послідовними, або еволюційними фазами (приклад він бачить у відносинах Франції та Німеччини та ін.). Щоб пояснити цю позицію, він використовує поняття «принцип амеби»: коли амебі щось загрожує, одна з її псевдоподій стикається з чимось потенційно небезпечним, вона вся стягується та робить дуже щільною свою зовнішню мембрану («шкіру»). Вчений припускає, що людям і цілим суспільствам так само властиво змінювати характер своїх меж в напрямку до дуже товстих («чорне проти білого», «добро проти зла», «правильність проти помилковості») у відповідь на загрозу [там само].

Отже, з одного боку, психологічні межі розглядають як тривалі постійні властивості особистості, з іншого боку, вони здатні до змін, тому, на думку Е. Гартманна, тонкі або товсті межі також можуть означати більшою мірою «стан», ніж рису [там само]. Спираючись на клінічний досвід, учений дійшов висновку про те, що у ранньому віці психологічні межі тонкі (враховуючи індивідуальні особливості), в ході соціалізації, адаптації в період від 5 до 10 років їх щільність неминуче зростає. Генетичні чинники та фактори навколишньої дійсності (міцність ідентифікації з батьками, конкуренція зі старшими сиблінгами, характер інтроєктованого суперєго) спільно детермінують ступінь зростання [5, с. 112–121].

У період юності та дорослому віці, коли структура меж сформована, серйозна

травма (на відміну від менш інтенсивних загрози, напруги) та зумовлений нею посттравматичний стресовий розлад змінюють характер меж у бік дуже тонких, аж до «прогалін» [5, с. 125–129]. Щодо негативних значимих переживань у ранньому віці, то їх розглядають як потенціал виникнення різноманітної психопатології (пацієнти з межовим особистісним розладом – часто ті, хто переживає фізичне чи сексуальне насилля в дитинстві, «розрив» меж внаслідок тяжкого аб'юзу пов'язують із дисоціативним розладом особистості) [там само].

Е. Гартманн та його колеги вивчали не тільки психологічний аспект концепції меж, також вони шукали відповідність континууму тонкість-щільності в структурі або функціонуванні мозку [7,8]. Нечисленні попередні дослідження фаз сну, дії психоактивних речовин (стимулюючих, антидепресантів, галюциногенів тощо), змін концентрації біогенних амінів (зокрема норепінефрину) у корі базуються на гіпотезі щодо зв'язку між характером меж і нейробіологічними процесами [там само].

З метою кількісного вимірювання ступеня тонкості-щільності розроблено Опитувальник психологічних меж (The Boundary Questionnaire, 1991) [5]. Перша версія містила 146 пунктів (відповідно до всіх типів меж, про які зазначено вище), розподілених між 12-ма шкалами (сон/неспанння/сновидіння; незвичайні переживання; думки, емоції, настрої; взаємини; погляди на людей, нації, групи та ін.), наступні версії – 46 (Rawling, 2001) та 18 пунктів (Hartman & Kunzendorf, 2005; Kunzendorf, Hartmann, Cohen, & Cutler, 1997; Yu, 2010) – скорочені [7, 4]. Опитувальник «Психологічні межі особистості» (18 пунктів) адаптовано на російській вибірці (О. О. Шамшикова, В. І. Волохова, 2013) [2, с. 244–248].

Аналіз опитувальника The Boundary Questionnaire його авторами показав, що хоча теоретично можливо мати щільні межі одного типу та тонкі – іншого, але зазвичай схильність людини мати або більш тонкі, або більш щільні межі поширена на усі їхні типи [7].

Висновки. Поняття «межа», «межі» (англ. boundary) в широкому розумінні означають те, що показує «поділ» (між чим і чим), «розрізнення» (чого і чого). Американський дослідник Ернест Гартманн сформулював ідею психологічних меж як нового параметра особистості (ознаку, якою люди різняться), водночас концепт межі постає як вихідний пункт вивчення проблеми (сам собою погляд на те, що люди відмінні одне від одного, є актом «проведення» межі).

Спираючись на праці попередників (В. Джеймса, З. Фрейда, К. Юнга, К. Левіна, П. Федерна, Д. Анзью та ін.), учений запропонував розглядати «тонкість-щільність меж» як новий спосіб поглянути на організацію психічної діяльності. На його думку, міра поєднання або сила зв'язку між різними аспектами психічної діяльності, з одного боку, та між Я (внутрішнім) і світом (зовнішнім), з іншого боку, може бути більшою та меншою, репрезентуючи відповідно «товсті (щільні) межі» та «тонкі межі».

В концепції Е. Гартманна змістом «розрізнення» є особливості вияву – типи психологічних меж особистості (перцептивні межі; межі, пов'язані з думками та почуттями; межі щодо станів сну, сновидінь, прокидання (неспання); тілесні межі; межі в міжособистісній взаємодії; межі як захисні механізми психіки; групові межі, зокрема пов'язані з поглядами на мир; межі в організації способу життя; межі поглядів та суджень та ін.), міра «розрізнення» визначається кількісно з допомогою Опитувальника психологічних меж (The Boundary Questionnaire).

Напрями подальших досліджень можуть бути спрямовані на вивчення зв'язку вияву психологічних меж особистості з біологічними передумовами в контексті вікових періодів розвитку суб'єкта.

Soloviova, T.M. Manifestations of the boundaries in the mind according to Ernest Hartmann's concept. *The article considers the problem of the psychological boundaries manifestations. We summarized that "boundary", "boundaries" meaning "dividing" was a useful way to describe differences among people. The concept of boundaries has been described in various forms such as ego boundaries, self boundaries, analytic boundaries. We suggest that in Ernest Hartmann's boundary construct the contents of the "dividing" is manifestation characteristics – types of boundaries (perceptual boundaries, boundaries related to thoughts and feelings, sleep-dream-wake boundaries, boundaries related to play, boundaries related to memory, body boundaries, interpersonal boundaries, defense mechanisms as boundaries, group boundaries, boundaries in organizing one's life, boundaries in opinion and judgments etc.).*

The degree of the "dividing" is a positional point on a continuum from "thick" to "thin". To quantify it Ernest Hartmann and his colleagues designed the tool, which they named The Boundary Questionnaire (1991). The researchers found that people who have thin/thick boundaries in one sense are likely to have thin/thick boundaries in other senses as well.

According to Hartmann's and his colleagues' investigations thick versus thin boundary functioning should be detectable on the biological level, in terms of brain function and activity. We propose to continue making the attempts to understand the relationship of thick versus thin boundary to neurobiological processes during personal development depending on age.

Keywords: *Ernest Hartmann's boundary concept, boundaries in the mind, thick boundary, thin boundary, inner and external boundaries, types of boundaries, psychology of personality, boundaries in psychoanalysis.*

1. Карелін П. А. Функціональні відмінності психологічних меж особистості на прикладі психоаналізу / П. А. Карелін // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету : збірник наукових праць. Серія: Психологічні науки. – Чернігів, 2012. – Вип. 105. Т. 1. – С. 135–139.
2. Шамшикова О. А. Психометрический анализ и стандартизация зарубежной методики «Психологические границы личности» Э. Хартманна [Электронный ресурс] / О. А. Шамшикова, В. И. Волохова // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 5 (42). – С. 244–248. – Режим доступа: https://elibrary.ru/download/elibrary_20679130_23404366.pdf.
3. Gabbard, G.O., & Lester E. P. (2003). Boundaries and boundary violations in psychoanalysis. Washington, London: American Psychiatric Publishing, Inc.
4. Harrison, A., & Singer, J. (2013). Boundaries in the mind: historical context and current research using the boundary questionnaire. *Imagination, Cognition and Personality*, Vol. 33(1-2), 205-215. Retrieved from http://www.selfdefiningmemories.com/Harrison_and_Singer_2013.pdf.
5. Hartmann, E. (1991). Boundaries in the mind: a new psychology of personality. New York, NY: BasicBooks.
6. Hartmann, E. (2003). Paths to Peace. ernesthartmann.com. Retrieved from <http://emerald.tufts.edu/~ehartm01/>.
7. Hartmann, E. (2011). Boundaries: A New Way to Look at the World (Hartmann on Boundaries Book 2). Summerland: CIRCC EverPress. Kindle Edition.
8. Hartmann, E., Harrison, R., & Zborowski, M. (2001). Boundaries in the Mind: Past Research and Future Directions. ernesthartmann.com. Retrieved from <http://emerald.tufts.edu/~ehartm01/>.
9. Oxford Dictionary of English. oxforddictionaries.com. Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/>.
10. The American Heritage Dictionary of the English Language (5th ed.). (2017). ahdictionary.com. Retrieved from <https://ahdictionary.com/>.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Karelin P.A. Funktsionalni vidminnosti psikhologichnykh mezh osobystosti na prykladi psykhoanalizu / P. A. Karelin // Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu : zbirnyk naukovykh prats. Seria: Psikhologichni nauky. – Chernihiv, 2012. – Vyp. 105. T. 1. – S. 135–139.
2. Shamshykova O. A. Psikhometrycheskyi analiz y standartyzatsiya zarubezhnoi metodyky «Psikhologicheskye hranytsy lychnosty» Э. Khartmanna [Elektronnyi resurs] / O. A. Shamshykova, V. Y. Volokhova // Myr nauky, kultury, obrazovanya. – 2013. – № 5 (42). – S. 244–248. – Rezhym dostupu: https://elibrary.ru/download/elibrary_20679130_23404366.pdf.
3. Gabbard, G.O., & Lester E. P. (2003). Boundaries and boundary violations in

psychoanalysis. Washington, London: American Psychiatric Publishing, Inc.

4. Harrison, A., & Singer, J. (2013). Boundaries in the mind: historical context and current research using the boundary questionnaire. *Imagination, Cognition and Personality*, Vol. 33(1-2), 205-215. Retrieved from http://www.selfdefiningmemories.com/Harrison_and_Singer_2013.pdf.

Hartmann, E. (1991). *Boundaries in the mind: a new psychology of personality*. New York, NY: BasicBooks.

6. Hartmann, E. (2003). *Paths to Peace*. [ernesthartmann.com](http://www.ernesthartmann.com). Retrieved from <http://emerald.tufts.edu/~ehartm01/>.

7. Hartmann, E. (2011). *Boundaries: A New Way to Look at the World* (Hartmann on Boundaries Book 2). Summerland: CIRCC EverPress. Kindle Edition.

8. Hartmann, E., Harrison, R., & Zborowski, M. (2001). *Boundaries in the Mind: Past Research and Future Directions*. [ernesthartmann.com](http://www.ernesthartmann.com). Retrieved from <http://emerald.tufts.edu/~ehartm01/>.

9. *Oxford Dictionary of English*. [oxforddictionaries.com](http://www.oxforddictionaries.com). Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/>.

10. *The American Heritage Dictionary of the English Language* (5th ed.). (2017). [ahdictionary.com](http://www.ahdictionary.com). Retrieved from <https://ahdictionary.com/>.

Відомості про автора

Соловійова Тетяна Миколаївна, аспірантка кафедри прикладної психології Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Soloviova, Tetiana M., postgraduate student, Department of Applied Psychology Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

E-mail: Kvadrat.sol@gmail.com

УДК 159.9

Таточенко С.А.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕАДАПТАЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНОЇ ОСОБИСТОСТІ У РАМКАХ ПРОГРАМИ ЗМЕНШЕННЯ ШКОДИ

Таточенко С.А. Психологічні аспекти реадaptaції наркозалежної особистості у рамках програми зменшення шкоди. У статті досліджено особливості реадaptaції наркозалежної особистості у рамках програми зменшення шкоди. Проаналізовано чинники, які можуть провокувати адиктивну поведінку. Показано, що розробка реабілітаційних програм, які враховують психологічні особливості адиктів набувають важливого значення, оскільки завдяки ним з'являється можливість повернути залежну особистість до реального життя. З'ясовано специфіку замісної підтримувальної терапії, як складового компоненту програми зменшення шкоди від споживання